

TRISTRAM HUNT • **Fraklı Komünist**

TRISTRAM HUNT 1974'te Cambridge'de doğdu. İngiltere ve ABD'de tarih öğrenimi gördü. Tarihçi olarak öğretim üyeliği yanında televizyon ve radyoda popüler tarih yayıncılığıyla ilgilendi. Ağırlıklı uzmanlık alanı Victoria dönemi ve şehircilik tarihidir. 2010 -2017 arasında İngiltere Parlamentosu'nda İşçi Partisi milletvekili olarak yer aldı. 2013'te İşçi Partisi'nin gölge eğitim bakanı görevini üstlendi. 2017'de Londra'daki dünyanın en büyük dekoratif sanatlar ve tasarım müzesi Victoria&Albert'ın direktörlüğünü üstlenmek üzere milletvekilliğinden istifa etti.

The Frock-Coated Communist. The Revolutionary life of Friedrich Engels

© 2009 Tristram Hunt

Bu kitabın yayın hakları Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
Capel & Land Limited'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2601 • Biyografi Dizisi 28

ISBN-13: 978-975-05-2362-5

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Barış Özkul

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Naci Ozansoy

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldrımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TRISTRAM HUNT

Fraklı Komünist

Friedrich Engels'in
Devrimci Hayatı

The Frock-Coated Communist
The Revolutionary life of Friedrich Engels

ÇEVİRENLER

Işın Eliçin - Mehmet Ratip

D. W. H. H. için

İçindekiler

TEŞEKKÜR	9
<i>Harita: Orta Avrupa, 1815-1866</i>	13
Önsöz	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
Siegfried Siyon'da	23
İKİNCİ BÖLÜM	
Ejderha Tohumu	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Siyah Beyaz Manchester	87
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
"Biraz Sabır, Biraz da Terör"	127
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Muazzam Bereketli '48 Hasadı	161
ALTINCI BÖLÜM	
Grinin Tonlarında Manchester	187
YEDİNCİ BÖLÜM	
"Regent's Park Caddesi'nin Dalai Laması"	245
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
Marx'ın Bulldogu	279

Birinci Keman	319
Sonsöz	351
<i>KAYNAKÇA</i>	365
<i>ALBÜM</i>	373
<i>DİZİN</i>	391

TEŞEKKÜR

Yazar, bu kitabın araştırmaları, yazımı ve üretimindeki cömert yardımları için adı geçen şahıs ve kurumlara teőekkürlerini sunar: Alice Austin, Sara Bershtel, Phillip Birch, Georgina Capel, Michael V. Carlisle, Barney Cokeliss, Bela Cunha, Andrew ve Theresa Curtis, Dermot Daly ve Cheshire Av Kulübü, Virginia Davis ve Queen Mary University of London (Londra Üniversitesi, Queen Mary Koleji) Tarih Departmanı, Thomas Dixon, Orlando Figes, Giles Foden, Tom Graves, Michael Herbert, Eric Hobsbawm, Julian ve Marylla Hunt, Stephen Kingston, Nick Mansfield, Ed Miliband, Seumas Milne, Liudmila Novikova, Alastair Owens, Stuart Proffitt, Caroline Read, Stephen Rigby, Donald Sassoon, Sophie Schlondorff, Bill Smyth, Gareth Stedman Jones, Juliet Thornback, Benjamin ve Yulia Wegg-Prosser, Francis Wheen, Bee Wilson, Michael Yehuda. Adı geçen kurum çalışanlarına ayrıca teőekkürler: British Library (Britanya Kütüphanesi); Engels-Haus (Engels Evi) Müzesi, Wuppertal; International Institute of Social History (Uluslararası Toplumsal Tarih Enstitüsü), Amsterdam; London Library (Londra Kütüphanesi); Marx Memorial Library (Marx Anı Kütüphanesi), Londra; People's History Museum (Halk Tarihi Müzesi), Manchester; Working Class Movement Library (İşçi Sınıfı Hareketi Kütüphanesi), Salford.

Orta Avrupa, 1815-66

Önsöz

Friedrich Engels adlı Manchesterlı fabrikatör, yaklaşık yirmi yıllık bir uğraşın ardından, 30 Haziran 1869 günü, aile şirketindeki işini bıraktı. Chorlton varoşlarındaki küçük kır evine döndüğünde, sevgilisi Lizzy Burns ve evinde misafir olarak ağırladığı, eski dostu Karl'ın kızı Eleanor Marx onu karşılamak üzere hazır bulunuyorlardı. Eleanor, ileride, Engels'in son iş gününe dair şunları yazacaktı:

Zorunlu emeğinin sonuna geldiği gün, Engels'le birlikteydim. Bunca yıldır neler çekmiş olduğunu daha iyi anladım. Sabah, bürosuna gitmek üzere çizimlerini giydiği sırada, heyecanla “son kez!” deyişindeki muzaffer edayı asla unutmuyacağım. Birkaç saat sonra kapıda onu bekliyorduk. Yaşadığı evin karşısındaki küçük tarladan gelişini izledik. Bastonunu havada sallıyor ve şarkı söylüyordu. Yüzü adeta ışık saçıyordu. Sonra, bir kutlama yapmak için sofrayı kurduk ve şampanya içtik. Mutluyduk.¹

Friedrich Engels, bir tekstil devi ve tilki avcısı, Manchester Kraliyet Borsası üyesi ve şehirdeki Schiller Enstitüsü'nün başkanıydı. Hayattaki güzel şeylerin –ıstakoz salatasının, Château Margaux'nun, Pilsen birasının ve pahalı kadınların– hovarda, sosyetik, içkici tutkunlarındandı. Öte yandan, Karl Marx'a kırk yıl boyunca maddi destek sağlayan, onun çocuklarına bakan, öfkesini dindiren ve tarihin en ünlü ideolojik ortaklığının yarısına vücut veren, yine Engels'ti. O, *Komünist Manifesto*'nun eş yazarı ve Marksizm adı verilecek olan hareketin eş kurucusuydu. Başkan Mao'nun Çin'inden Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin Stasi devletine, Afrika'daki anti-emperya-

1 *Reminiscences of Marx and Engels* (Moskova, 1958), s. 185.

list mücadeleden Sovyetler Birliği'nin ta kendisine, bu çarpıcı felsefenin en-vai çeşit tezahürü 20. yüzyıl boyunca insanlığın tamı tamına üçte birini te-siri altına alacaktı. Dahası, sosyalist dünyanın liderleri, politikalarını açıkla-mak, aşırılıklarını meşrulaştırmak ve rejimlerini pekiştirmek için, çoğu kez, Marx'tan önce Engels'e başvuracaklardı. Netice itibarıyla, doğru yanlış pek çok yorum ve atfa konu olan Victoria devrinin fraklı pamuk lordu Friedrich Engels, küresel komünizmin baş mimarlarından biri oldu.

Günümüzde Engels'e yolculuk Moskova'nın Paveletskaya İstasyonu'ndan başlar. Paslanmış, yataklı bir tren, gece yarısı, perişan bir romantizmi ha-iz bu Çarlık dönemi terminalinden kalkar ve başkent'in yüzlerce mil güney-doğusundaki Volga ovalarına doğru hareket eder. Kondüktörün vagonunda çağlayan semaverden başka tesellinin olmadığı, on dört saatlik, yorucu, dur-kalklı yolculuğun sonunda, ağaçların sıralandığı geniş sokakları ve yitik bir ihtişama özgü cezbedici havasıyla Saratov şehrine varılır.

Bu müreffeh taşra merkezine tutturulmuş döküntü bir altı şeritli otoyol, ulu Volga nehrini kateder ve Saratov'u sevilmeyen kardeş şehri Engels'e bağ-lar. Saratov'un sofistike halinden hiçbir iz taşımayan Engels, demiryolu yük-leme terminalleriyle ve hafif sanayinin paslı artıklarıyla dolu, köhnemiş, unutulmuş bir yerdir. Şehrin merkezini mesken tutan, Engels Meydanı'dır. Burası, sosyal konutlar, maç izlenen barlar, kumarhaneler ve DVD mağaza-larıyla bezeli perişan bir alışveriş merkezi ile Lada, Sputnik ve tek tük de ol-sa Ford marka arabalarla tıklı bir dönel kavşağın kuşattığı kasvetli bir tö-ren alanı görünümündedir. Manzara, insanı bitap düşüren bütün kiriyile, hi-perkapitalizmin ve kaçak Amerikanizmin komünizm-sonrası Rusyası'nı an-latır. Üstelik bu serbest piyasa distopyasının ortasında, mermer kaidesi üze-rinde on beş ayak boyu ve belediyenin iyi bakım yapıp ayaklarına serdiği çi-çek tarhiyla, *Komünist Manifesto*'nun bir adet bükülü kopyasını elinde sıkıca tutan, trençkotlu, göz alıcı bir adamın heykeline rastlanır. Bu, Friedrich En-gels'ten başkası değildir.

Marx heykelleri (Lenin, Stalin ve Beria'nınkilerle birlikte) eski SSCB ve Doğu bloku genelinde yıkıldılar. Günümüzdeyse kafaları kesilmiş, lime lime edilmiş kalıntılar halinde, Soğuk Savaş'a meraklı kültür turistlerine alaycı bir ahlâk bilgisi veren anıt mezarlarda derlenip toplandılar. Ne tuhafır ki, En-gels'e olduğu yerde kalma izni verildi. Hâlâ kendi adını taşıyan şehirde hâki-miyetini koruyor. Bölge sakinleriyle ve Engels Meydanı'nda akşamüstü ge-zintisine çıkmış insanlarla kısa bir sohbetin açığa çıkaracağı üzere, Engels'in buradaki varlığı ne bir sevginin ne de bir hayranlığın ürünü. Komünizmin eş kurucusuna yönelik düşmanca bir tavır takınmaktan ziyade, her gün kar-sısından geçtikleri sarsılmaz figüre soğuk bir kayıtsızlık, bitkin bir ilgisizlik-

le yaklaştıklarına şüphe yok. Tıpkı Batı Avrupa başkentlerinin meydanlarına saçılmış, 19. yüzyıl generallerini ve çoktan unutulmuş sosyal reformcuları taşıyan sayısız kaide gibi, Engels de kentsel panoramanın meçhul ve sıradan bir parçasına dönüşmüş durumda.

Doğum yeri olan (ve her gün ev ile iş arası mekik dokuyan insanların akın ettiği finans ve moda şehri Düsseldorf'a komşu bir banliyö niteliğindeki) Rheinland'ın Wuppertal şehrinde de benzer bir aldırışsızlık hüküm sürer. Burada bir Friedrich Engels Sokağı ve Friedrich Engels Caddesi bulunmasına rağmen, en meşhur oğlunu anma galesi çeken bir şehirden söz edilemez. Engels'in doğduğu ev (*Geburtshaus*), 1943 yılında Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin bombardımanı sonucu yok olmuş, yerini çorak bir araziye bırakmıştır. Dünyaya geldiği yeri imleyen tek şey, "bilimsel sosyalizmin eş kurucusu" sıfatını tevezuyla not düşen, kirli, granitten yapılmış bir anıttır. Çobanpüskülleri ve sarmaşıklarla kaplı bu anıt, eskimiş portatif yapıların ve kırık dökük bir telefon kulübesinin karşısında, harap bir parkın loş bir köşesine doğru uzanır.

Bırakın İspanya, İngiltere veya Amerika'yı, modern Rusya ve Almanya'da bile, Engels tarihin nobran sınırları arasından yitip gitmiştir. Bir zamanlar, Marx'la aynı yola baş koymuş bir savaştı, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'in (küresel komünizmin İncili'nin) yazarı, diyalektik materyalizmin teorisyeni olarak dillere destandı. Adı, devrimci asiler ve solcu meclisler tarafından şehir sokaklarına ve meydanlarına işleniyor; ileri görüşlü, sakallı çehresiyle bazen para üstüne basılıp bazen ders kitaplarına nakşediliyordu. Milyonlar onu, Marx, Lenin ve Stalin'le birlikte, dev bayraklardan ve Sovyet Gerçekçiliğinin panolarından Devrim Bayramı törenlerini gözetleyen adam olarak biliyordu. Artık ne Doğu'da ne de Batı'da dikkate alınıyor. 1972 yılında, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ndeki resmî biyografisi, "günümüz dünyasında Engels'in adının duyulmadığı, çalışmalarının öneminin bilinmediği bir yer kalmamış gibidir" iddiasında bulunabiliyordu.² Bugün o denli zarsız ki heykeli dahi yıkılmıyor.

Aynı şey çalışma arkadaşı Karl Marx için söylenemez. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve Francis Fukuyama'nın kibirle "tarihin sonu"nu ilan etmesinden yirmi yıl sonra, Marx'ın itibarı kayda değer bir canlanma gösteriyor. Son yıllarda, Kamboçya'daki ölüm tarlaları ve Sırbistan'daki çalışma kamplarından sorumlu tutulan bir canavardan modern kapitalizmin en vukufu analistine dönüştürüldü. *New York Times*, *Komünist Manifesto*'nun yayımlanmasının 150. yıldönümünü "Marx'ın Hisse Senetleri 150 Yılın Zirvesini Gördü" diyerek haberleştirdi. Gazeteye göre, "kapitalizmin durdurulamaz servet yaratma iktidarının farkına varan, bu iktidarın dünyayı fethedeceğini öngören

2 Heinrich Gemkow ve diğerleri, *Frederick Engels: A Biography* (Dresden, 1972), s. 9.

ve ulusal ekonomilerin ve kültürlerin ister istemez küreselleşmesinin yıkıcı ve acı sonuçlar doğuracağı uyarısında bulunan” hepsinden önce bu metindi.³ Batı’nın hükümetleri, iş dünyası ve bankaları, 21. yüzyıla girerken – Meksika ve Asya’daki finans krizleri, Çin ve Hindistan’ın sanayileşmesi, Rusya ve Arjantin’de orta sınıfın mahvolması, kitlesel göç ve 2007-2009 yıllarında dünya çapında bir “kapitalizm krizi”yle birlikte– serbest piyasa köktencilüğünün acı hasadını aldığı anda, Marx, Cassandra gibi, on yılları aşarak sesini duyurmaya başladı. 1989 sonrasının neoliberal kapitalist uzlaşısı, yani Fukuyama’nın gözünde komünizmin tarihî yıkıntılarının üzerine inşa edilmeyi bekleyen insanlığın ideolojik evriminin son durağı, sendeliyordu. Ve Marx tetikte bekliyordu. 2008 sonbaharında, borsaların tepetaklak düşüşe geçmesi, bankaların alelacele devletleştirilmesi ve Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin (satışları tavan yapan ve Almanya’nın en çok satan kitaplar listelerinin tepesine oturan) *Kapital*’in sayfalarını karıştırırken fotoğraflanması üzerine, *Times* gazetesi “O, geri döndü,” diye haykırdı. Papa XVI. Benedikt dahi Marx’ın “büyük analitik yeteneği”ni övme ihtiyacı hissetti.⁴ Britanyalı iktisatçı Meghnad Desai, coşkuyla büyüyen bir Marx literatürüne katkı verdiği eserinde, olayın adını koymuştu bile: *Marx’ın İntikamı: Kapitalizmin Dirilişi ve Devlet Sosyalizminin Ölümü*.⁵

Marx’ın kapitalizmin uzlaşmaz, amansız, saplantı derecesinde put kırma meyilli doğasını ilk keşfeden kişi olduğu artık evrensel ölçekte kabul gören bir hakikatti. *Komünist Manifesto*’da da söylendiği gibi: “İnsanoğlunu ‘doğal efendileri’ne bağlı kılan çapraşık feodal bağları acımasızca kesip atmış, insanla insan arasında katıksız çıkardan, katı ‘nakit ödeme’den başka bir bağ bırakmamıştır. Dinsel azgınlığın, soylu tutkuların, sığ duygusallığın en ulu coşkunluklarını bencil çıkarıcılığın buzlu sularında boğmuştur.”⁶ Kapitalizmin yoluna çıkan dilleri, kültürleri, gelenekleri, hatta ulusları ezip geçeceğini açığa çıkaran da Marx’tı. Küreselleşmenin Amerikanlaşmanın bir başka adına evrilmesinden çok önce şöyle demişti: “Sözün kısası, burjuvazi kendi suretinde bir dünya yaratmaktadır.” Fransız siyasetçi ve bankacı Jacques Attali, 2005’te yayımlanmış çok satan Karl Marx biyografisinde (*Karl Marx, ou l’esprit du monde*), Marx’ın küreselleşmenin ilk büyük teoristi olduğunu ileri sürdü. Attali’ye göre Marx, “şaşırtıcı derecede modern bir düşünürdür,

3 Paul Lewis, “Marx’s Stock Resurges on a 150-Year Tip”, *New York Times*, 27 Haziran 1998.

4 *The Times*, 20 Ekim 2008.

5 Meghnad Desai, *Marx’s Revenge: The Resurgence of Capitalism and the Death of Statist Socialism* (Londra, 2002) [Türkçesi: *Marx’ın İntikamı*, çev. Dr. Gökçer Özgür, Efil Yayınevi, Ankara, 2011].

6 *Karl Marx, Frederick Engels: Collected Works* (New York, 1976), 6. cilt, s. 486-487 [bundan böyle, MECW] [Türkçesi: *Komünist Manifesto*, çev. Celâl Üster - Nur Deriş, Can Yayınları, İstanbul, 2008, s. 22].

çünkü yazdıklarına bakarsanız, örgütlü bir sosyalist ülkenin nasıl olması gerektiğine ilişkin değil, gelecekte kapitalizmin nasıl olacağına ilişkin bir teori görürsünüz... Kapitalizmin ancak küresel bir güç haline geldiğinde ... uluslar ortadan kalktığına, teknoloji bir ülkenin yaşamını dönüştürebildiğinde ... sona ereceğini düşünmüştü.”⁷ Neoliberal dogmanın haftalık büyük yayıncısı *Economist* bile “kapitalizmin müthiş üretken gücünü tasavvur edebildiği” için ona hakkını vermek zorunda kaldı. Dergi, 2002 yılında yayımladığı “Komünizmin ardından Marx” başlıklı makalede, Marx’ın haklılığını, “kapitalizmin hayal edilemeyecek boyutlarda inovasyon teşvik edeceğini öngördü; büyük şirketlerin dünya endüstrilerine hâkim olacağı konusunda haklı çıktı,” sözleriyle teslim etmişti.⁸ Bunlara ilaveten, gerek Attali’nin kitabı gerekse Francis Wheen’in gazeteci ve kabadayı Marx’ı anlatan popüler biyografisi (*Karl Marx*, 1999), yetkili makamların arsız zulmüne maruz kalmış, zorluklara göğüs geren bir yazar ve müşfik bir baba olarak resmettikleri Marx’ın olumlu bir portreye tanınmasına katkı sundular.⁹ 1960’lardan ve Louis Althusser’in genç Marx ile olgun Marx –*Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*’nda yabancılaşma ve ahlâk konularıyla ilgili Marx ile sonraki, materialist Marx– arasındaki “epistemolojik kopuş”u “keşfetmesi”nden bu yana, Karl Marx’ın erken dönem felsefi hümanizmasına aşinaydık. Artık buna çok yönlü, sempatik ve çarpıcı bir güncelliği olan bir bireye dair biyografik unsur eklenmişti.

Peki cömertçe betimlenen bu ahenk içerisinde Friedrich Engels’in konumu neydi? Benzer bir biyografi bolluğundan mahrum kalan (nitekim Engels’in hayatına dair sahiden popüler olan son İngilizce çalışma, Gustav Mayer’in 1934 yılında yayımlanan ufuk açıcı eserinin çevirisiydi) ve belki de 1989 sonrasında bilerek unutulmaya terk edilen Engels, popüler bellekten silinmiş durumdadır.¹⁰ Daha da endişe verici olan, birtakım ideolojik çevrelerde 20. yüzyıl Marksizm-Leninizminin korkunç aşırılıklarından sorumlu tutuluyor olmasıdır. Zira Marx’ın hisse senetleri yükselirken Engels’inkiler düşüşteydi. Etik, hümanist Karl Marx’ı mekanik, bilimci Engels’ten ayırma ve ikincisini komünist Rusya’nın, Çin’in ve Güneydoğu Asya’nın devlet suç-

7 Jacques Attali, *Karl Marx, ou l’esprit du monde* (Paris, 2005) [Türkçesi: *Karl Marx: Evrensel Zihin*, çev. Martı Şahin - Melike Işık Durmaz, Turkuvaz Kitapçılık, İstanbul, 2010].

8 “Marx after Communism”, *The Economist*, 265. cilt, 8304. sayı, 21 Aralık 2002.

9 Francis Wheen, *Karl Marx* (Londra, 1999) [Türkçesi: *Karl Marx*, çev. Gül Çağalı Güven, E Yayınları, İstanbul, 2009].

10 Bkz. Gustav Mayer, *Friedrich Engels: Eine Biographie* (Lahey, 1934) ve *Friedrich Engels* (Londra, 1936); Grace Carlton, *Friedrich Engels: The Shadow Prophet* (Londra, 1965); Gemkow ve diğerleri, *Engels: A Biography*; W. O. Henderson, *The Life of Friedrich Engels* (Londra, 1976); David McLellan, *Engels* (Sussex, 1977); Terrell Carver, *Engels* (Oxford, 1981) ve *Friedrich Engels: His Life and Thought* (Londra, 1991); J. D. Hunley, *The Life and Thought of Friedrich Engels* (Londra, 1991).

larını takdis etmekle suçlama eğilimi giderek ağır basmıştır. 1970'lerin ortasında dahi, E. P. Thompson, "ihtiyar Engels'i şamaroğlanına çevirme ve sonraki Marksizmlere yüklenmek istenen her bir günahı ona yükleme" dürtüsünden ve "Marx'ı ve Lenin'i daima masum bulup Engels'i sanık kürsüsünde yalnız bırakan savunmaları kabul edemeyeceğinden" söz eder.¹¹ Benzer bir şekilde, Richard N. Hunt, "bazı çevrelerde Engels'e Klasik Marksizmin çöp kutusuymuş gibi, sisteme dair gözün görmek istemeyeceği her türlü artığın atılabileceği kullanışlı bir kap muamelesi yapmanın ve böylece sonrasında yanlış giden her şeyin suçunu ona atmanın rağbet gördüğü" yorumunda bulunmuştu.¹² Böylelikle, Paris el yazmalarının albenili Marx'ı, *Anti-Dühring*'in somurtkan Engels'iyle, ikincisinin aleyhine olacak şekilde mukayese edilir. Örneğin, Marksist araştırmacı Norman Levine'e göre konunun şüphe kaldıran hiçbir tarafı yoktur: "Engelizm [*özgün metinde aynen*] doğrudan Stalin devrinin diyalektik materyalizmine yol açtı... Engelizm, tarihte sabit bir gelişme hattı bulunduğunu iddia ederek, önceden belirlenmiş tarihsel gelişimin sosyalizme doğru ilerlediğini savunarak Sovyet Rusya'nın, hâlihazırda sosyalizmi kurmuş olması sebebiyle, tarihin tamamlanışı olarak görülmesini sağladı. ... Stalin devrinde, dünyanın Marksizm zannettiği aslında Engelizm'di."¹³ Birdenbire, Engels 20. yüzyıl ideolojik aşırılıkçılığının ürünüyle baş başa kalmış, Marx ise küresel kapitalizmin makbul, siyaset-sonrası kâhini olarak yeniden markalaştırılmıştı.

Friedrich Engels'e dair bilgi ve ilgimizin büyük ölçüde Marx'la birlikte yürüttüğü çalışmalardan kaynaklandığı elbette doğrudur. Bu, Engels'in daima, sadakatle, kendine "ikinci keman" rolünü biçmeye özen gösterdiği bir ortaklıktı. Dostunun ölümünün ardından tartışmalara şu sözleriyle son vermişti: "Marx bir dâhiydi; geriye kalan bizler ise en iyi ihtimalle yetenekliydik. O olmasaydı, teori bugünkü durumuna asla erişemezdi. Bu yüzdendir ki layıkıyla adını taşıyor."¹⁴ 20. yüzyılda Marksizm-Leninizm resmî ideolojisinin meşruluğunu, çoğunlukla, düzmece yollara başvurarak da olsa, Engels'in ileri safhalardaki Marksizm kodifikasyonunun unsurlarında aradığı da aynı derecede doğrudur. Gelgelelim, 1989 sonrasının polemik toz dumanının dinmesi ve Marx ile Engels'in sosyalizminin artık otomatikman Sovyetler Birliği'nin uzun, Leninist gölgesinde kalmıyor oluşu Marx'a yeni gözlemlerle bakmayı nasıl mümkün kılmışsa, Engels'e de yeni baştan yaklaşmak ar-

11 E. P. Thompson, *The Poverty of Theory and Other Essays* (Londra, 1978), s. 261 [Türkçesi: *Teorinin Sefaleti: Hatalı Bir Devridaim Makinesi*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Nika Yayın, İstanbul, 2015].

12 Richard N. Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels* (Pennsylvania, 1974), s. 93.

13 Norman Levine, "Marxism and Engelsism", *Journal of the History of the Behavioural Sciences*, 11, 3 (1973), s. 239.

14 MECW, 26. cilt, s. 382.

tık imkân dahilindedir. Tony Judt, 20. yüzyıldaki sapkın komünizm uygulamasında kendini gösteren “diktatoryel sapma”ya ilişkin şunları yazmıştı: “Komünizm, radikal mirası lekeledi ve yağmaladı. Şayet bugün toplumsal ilerlemeye dair büyük bir anlatının, toplumsal adalete ilişkin siyaseten makul bir projenin var olmadığı bir dünyayla karşı karşıyaysak bunun asli sebebi Lenin ve haleflerinin kuyuya zehir katmalarıdır.”¹⁵ Bu tarihsel dalganın nihayet çekilmeye başlamasıyla birlikte, Marx-Engels kanonunun 20. yüzyıl devlet sosyalizmi deneylerinden büyük ölçüde kurtulmuş bir dünyada inceleyebileceğimiz öğelerini bulmak amacıyla “eski Londralılar”ın yaşamlarına ve eserlerine dönmek artık mümkün ve kıymetlidir. Onlar, küresel kapitalizmin vukufu bir eleştirisini sunmakla kalmayıp, modernite ve ilerlemenin doğası, din ve ideoloji, sömürgecilik ve “liberal müdahalecilik”, küresel finans krizleri, kentsel teori, feminizm, hatta Darwinizm ve üreme etiği üzerine yeni perspektifler geliştirmeye imkân tanımaktadırlar.

Keza Engels bu konuların her birine büyük katkılar sunmuştur. Victoria devrinin ortasında bir pamuk işletmesi idare ediyor, Güney Amerika’nın çiftliklerinden Lancashire fabrikalarına, oradan da Britanya Hindistanı’na uzanan dünya ticaretinin ekonomik zinciriyle günü gününe iştiğal ediyordu. Küresel kapitalizmin işleyişine dair *onun* deneyimi, Marx’ın *Kapital*’inin sayfalarına aksediyordu. Tıpkı *onun* fabrika ve gecekondu hayatı, silahlı başkaldırı ve sokak sokak siyaset deneyimlerinin komünist doktrinin gelişimine ışık tutması gibi. Yine, kendisi ve Marx’ın düşüncesinin aile yapısı, bilimsel metot, askerî teori ve sömürgelerin kurtuluşu açısından doğurduğu sonuçları keşfe çıkma hususunda çok daha maceraperest olan oydu. Marx’ın 19. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik teori ve ilkel Rusya komünizmi konularına iyice gömüldüğü esnada, Engels siyaset, çevre ve demokrasi meselelerine, modern anlamda tatbik edilebilirliği umulmadık derecede yüksek fikirlerle, serbestçe kafa yoruyordu. Madem bugün Marx’ın sesini yeniden duyabiliyoruz, o halde Engels’i alçak gönüllülüğünden azat etmenin ve tabuları yıkan bereketli fikriyatının, Marx’ın hatırasının ötesine geçerek, keşfedilmesine fırsat vermenin vakti de gelmiştir.

Gerçi Engels’in büyüleyici bir biyografik araştırma konusu olmasını sağlayan, bu felsefî hünerin arka planındaki, zengin çelişkilerle ve sonsuz fedakârlıklarla dolu uzun bir hayatın öyküsüdür. Dahası, 19. yüzyıldaki büyük devrim çağında serpilip bir hayattan söz ediyoruz: Engels, Manchester’da Chartistlerle birlikte hareket ediyor, 1848-1849 yıllarında barikatlarda yer alıyor, 1871’de Paris Komünü üyelerini cesaretlendiriyor ve 1890’ların Londrası’nda Britanya işçi hareketinin sancılı doğumuna tanıklık ediyordu. O, praksise, yani devrimci komünizm teorisini pratiğe taşımaya, fiilen yaşa-

15 Tony Judt, *Reappraisals: Reflections on the Forgotten Twentieth Century* (Londra, 2008), s. 125.

maya inanan bir adamdı. Ne var ki, hayatı boyunca bu şansı nadiren elde etmiş olmasından ötürü talihsiz bir düş kırıklığından muzdaripti. Marx'la ilk buluşmalarından itibaren, dostunun dehası ve komünizm davasının yüksek menfaatleri uğruna kendi ihtiraslarından feragat etmeye karar vermişti. Yirmi uzun yıl boyunca, ömrünün en verimli devresinde, Marx'a *Kapital*'i bitirmesi için gereken kaynakları ve özgürlüğü sağlamak adına, kendinden nefret etme pahasına, Manchesterlı bir fabrikatör olmanın dayattığı yaşantıya katlandı. Bir komünistin kendini tanımlamasında büyük önem arz eden bireysel özveri mefhumu, hareketin doğumuna içkindi.

Marx'ın aklına gösterdiği bu sıradışı hürmet, Engels'in yetişkin hayatının büyük bir kısmının ızdıraplı çelişkilerle geçmesine neden oldu. Zaten sembolik olarak, Marksist diyalektik materyalizm teorisinin merkezinde tam da bu çelişki dinamiği –karşıtların birbirine nüfuz etmesinin ve olumsuzlamanın olumsuzlanmasının doğa, fizik ve toplum bilimlerini açıklaması– mevcuttu. Komünizme intisap ettiği o ilk andan itibaren, Prusyalı Kalvinist tüccarların soyundan gelme bu efendi çocuk, mevzubahis gerilimi apaçık kişisel yansımalarıyla tecrübe etti. Haliyle bu biyografi, ayrıyeten, tilki avcısı bir adamın hatıratıdır; kadın ve şampanya seven bir kapitalistin hem sınıf çıkarlarına ters düşen, hem de on yıllar içerisinde, kurucularının karakteriyle hepten çelişen donuk, bağınaz bir dine dönüşecek olan bir ideolojiyi kurma yolundaki katkılarının hikâyesidir. Engels'in kendisi centilmen yaşam tarzı ile eşitlikçi idealleri arasında bir çelişki olduğunu asla kabul etmezdi. Ancak onu eleştirenler buna hep değindiler, bugün de değiniyorlar.

Herhangi bir Marksist bireyin kişisel hikâyesinin kaçınılmaz olarak bu tür bir çelişki barındırdığı söylenebilir. Ne de olsa, çoğu Marksist tarihçinin ifade edeceği gibi, tek bir adamın yaşamöyküsüne değil, kitlelerin tarihine odaklanılmalıdır. Öte yandan böylesi bir tercih son derece kısıtlayıcı bir Marksizm yorumuna boyun eğmeyi ve bizzat Engels'in ilgi çekici, doktrin dışı düşüncelerini gözden kaçırmayı beraberinde getirecektir. Onun biyografilere (özellikle de Britanya ordusunun generallerinin yaşamöykülerine) duyduğu ilgi bakıydı. Üstelik şundan emindi: “Her birey bilinçli olarak arzuladığı kendi amacı doğrultusunda hareket eder ve tarih, tam anlamıyla, bu sayısız iradenin farklı yönlerdeki işleyişi ve dış dünya üzerindeki envai çeşit etkisi sonucunda oluşur ... dolayısıyla insanlar tarihlerini kendileri yaparlar.” O halde, tarih, kısmen de olsa, bireysel arzulara dairdir.

İradeyi tutku ya da düşünüp taşınma belirler. Ancak tutkuyu ya da düşünüp taşınmayı doğrudan belirleyen vasıtaların çok değişik türleri vardır. Kısmen dış nesnelere, kısmen de ideal saikler ... kişisel nefretler veya her çeşidinden, tamamıyla bireysel kaprisler bile olabilirler ... dolayısıyla şu soru da akla ge-

lir: O halde bu saiklerin ardında yatan itici güçler nelerdir? Aktörlerin zihinlerinde bu saiklere dönüşen tarihsel nedenler nelerdir?¹⁶

Bu biyografinin amacı, kendi tarihini yapan ve bizlerin tarihini şekillendirmeye devam eden bir adamın bu tür tutkularını ve arzularını, kişisel nefretlerini ve bireysel kaprislerini –hatta itici güçlerini ve tarihsel nedenlerini– çözmektir.

16 MECW, 26. cilt, s. 387.

Siegfried Siyon'da

“Yüce Tanrımız dualarımızı duydu ve geçtiğimiz Salı akşamı, yani 28’inde, saat 9’da bize bir bebek, nur topu gibi bir oğlan bahşetti. Mutluluğumu paylaşmanı isterim, çok sevgili Karl. Bize bu çocuğu bağısladığı ve doğum sonrasında anneye ve çocuğa merhametle yardım edip ilgi gösterdiği için Tanrı’ya bütün kalbimizle şükrediyoruz.” Rheinlandlı işadamı Friedrich Engels, 1820 Kasımının son günlerinde, karısının yaptığı zor doğumun ardından kayınbiraderi Karl Sneathlage’ye kendi adını taşıyan ilk oğlunun doğumunu müjdelemekten gayet memnundu. Çocuğunun manevi durumuna ilişkin hemen evhamlanan Engels, mektubunda, Tanrı’nın “bize çocuğu O’nun korkusuyla, iyi yetiştirme ve bizi örnek alacağı en iyi eğitimden geçirme bilgeliğini bahşedeceği”ni umduğundan söz ediyordu. Bu dua epeyce karşılıksız kalacaktı.¹

Küçük Friedrich, devrimci geleceğine dair herhangi bir ipucu vermeyen – ve kısa sürede feryat figan reddedeceği– bir aileye ve kültüre doğmuştu. Ne huzursuz bir ev, ne kayıp bir baba, ne yalnız geçen bir çocukluk ne de okulda maruz kalınan bir zorbalık sözkonusuydu. Bilakis onu seven ebeveynler, müsamahakâr dede ve nine, çok sayıda kardeş, sabit bir refah ve muntazam, ailevi bir amaca sahip olma duygusu vardı. Eleanor Marx, 1890 yılında, Engels klanının yaraları henüz iyileşmemişken şu düşüncelerini not etmişti: “Muhtemel böyle bir ailede doğan hiçbir erkek evlat, kendine ailesinin bu denli uzağında kalan bir yol çizmemiştir. Herhalde Friedrich ailesinin gözünde ‘çirkin ördek yavrusu’ gibiydi. Belki de ‘ördek yavrusu’nun aslında bir ‘kuğu’ olduğunu hâlâ anlamıyorlardır.”²

1 MECW, 2. cilt, s. 578-579.

2 *Reminiscences of Marx and Engels* (Moskova, 1958), s. 183.